

DĖL K. SIRVYDO „PUNKTŲ SAKYMŲ“ GENEZĖS IR KALBOS

F. Špechtas, leisdamas 1929 metais fotografuotinį K. Sirvydo „Punktų sakymų“ (=PS) leidimą, pastebėjo, kad šio veikalo kalba nėra vienalytė: 1) jame įdėtų evangelijų kalba skiriasi nuo pačių punktų kalbos¹ ir 2) po K. Sirvydo mirties išleista antroji PS dalis savo kalba kiek nutolusi nuo pirmosios². Iš to jis darė išvadą, kad K. Sirvydas yra naudojęsis kažkoku lietuvišku evengelijų pavyzdžiu³, o antrosios PS dalies kalbos skirtumai atsirado dėl spaustuvės rinkėjo kaltės⁴. Tuo būdu kilo įtarimas, kad ne visos PS kalbos ypatybės gali būti priskiriamos K. Sirvydui. Tolimesni tyrinėjimai tokį įtarimą tik sustiprino.

J. Kabelka 1938 m. įrodė, kad PS evangelijų tekstai bemaž sutampa su 1647 m. „Ewangelie polskie y litewskie“ tekstais⁵. V. Biržiška pateikė įtikinamų argumentų, rodančių, kad tuos tekstus išvertė į lietuvių kalbą ne pats K. Sirvydas, bet J. Jaknavičius, kuris ir šiaip jau talkininkavo K. Sirvydui, išversdamas PS II dalies punktų tekstą į lenkų kalbą ir apskritai parengdamas po K. Sirvydo mirties PS II dalį spaudai⁶.

Ne tik lietuvių kalbos istorikui ar senosios mūsų raštijos tyrinėtoju, bet ir šiaip jau kiekvienam lingvistui, kuris tik naudojasi PS kalbos duomenimis, svarbu žinoti, kokie šio reikšmingiausio rytietiškos lietuvių raštijos paminklo kalbos elementai priklauso pačiam K. Sirvydui ir kuriuos yra įnešę kiti asmenys, K. Sirvydo darbo talkininkai. Šiame straipsnyje ir norima, kiek dabar įmanoma, pateikti duomenų tuo klausimu.

¹ Nurodo šiuos 6 skirtumus: 1) dažną dat. pl. *-mus* ir i. pl. *-mis* galūnių apokopę, 2) apokopę *tad* tipo prieveiksmiuose, 3) *kursay* vietoj *kuris*, 4) lokatyvinio prieveiksmio *namiē* buvimą, 5) 3. as. imperat. *te klausai* vartojimą ir 6) skaitvardžio 1000 *ĩā* kamieno formas. Žr. F. Specht, *Šyrwids Leben und Schriften*, — *Šyrwids Punktay sakimu*, Göttingen, 1929, 45* (2 išnaša, nukeltą į p. 46*).

² F. Specht, min. veik., 10* (fakto konstatavimas; patys skirtumai minimi įvairiose vietose).

³ Ten pat, 10* ir 45*.

⁴ Ten pat, 10*.

⁵ J. Kabelka, 1647 metų evangelijos, — *Archivum philologicum*, VII, Kaunas, 1938, 76–82.

⁶ V. Biržiška, Dar dėl Jaknavičiaus ir Ewangelie polskie y litewskie, — *Archivum philologicum*, VIII, Kaunas, 1939, 49–82 (ypač 79–82); to paties aut.: Aleksandrynas, I, 247, 278.

Kad PS evangelijų tekstus vertė ne pats K. Sirvydas, bet juos gavo iš lietuviškųjų evangelijų, spausdintų „Ewangelie polskie y litewskie“ leidinyje, vertėjo, negali būti jokių abejonių. Tai rodo paprasčiausias tekstų palyginimas.

„Ewangelie polskie y litewskie“ vertėjas greičiausia buvo J. Jaknavičius. Dabar bent neturime duomenų, kurie prieštarautų tokiai išvadai. Šiame straipsnyje jis ir bus laikomas tikruoju „Ewangelie polskie y litewskie“ lietuviško teksto vertėju.

Tačiau „Ewangelie polskie y litewskie“ 1647 m. leidimo (ankstyvesnis tekstas neišliko) kalbinė analizė rodo, kad ne visas šio leidinio lietuviškas tekstas (toliau jis bus žymimas Ev santrumpa) yra verstas paties J. Jaknavičiaus. Išimtį sudaro Ev teksto pabaiga, tiksliau, 7 paskutinės evangelijos (201—211 nenumeruoti puslapiai). Ši teksto dalis tiek rašybos, tiek ir kalbos ypatybėmis labai išsiskiria iš viso Ev leidinio. Antai, ilgiesiems balsiams žymėti čia vartojamos dvigubos raidės (kitur taip nesielgiama), pvz., *ruudis* 209₁₄ ‘rūdis’, inf. *buut* 202₄ ‘būti’, g. pl. *liguu* 206₂₇ ‘ligų’, 3. praes. *iira* 210₁₂ arba *iir* 207₁₂ ‘yra’. Daug dažniau išlaikomi nesusiaurinti *an* tipo tautosilabiniai junginiai (net 50%), kuriuos J. Jaknavičius paprastai siaurina (nesusiaurintų tėra tik 3 pavyzdžiai). Vartojamos ilgesnės kelintinio skaitvardžio *antras* (pvz., n. sg. f. *Vntara* 206₁₂, *Antara* 203₁₃), gimininių įvardžių n. pl. m. su *-j* (pvz., *kuriey* 206₂₄ ‘kurie’) formos, kurių kitur knygoje nėra. Veiksmažodžių bendratys baigiasi *-tie*, refl. *-ties* (kitur *-t*, *-tis*). Turima 2. pl. cond. pabaiga *-tumėte* (*atfakitumete* 205₁₇₋₁₈; kitur tik *-tumite*). Priešdėlis *at-* dedamas ir prieriebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių, pvz., 3. fut. *atduos* 204₁₂ ‘atiduos’ (kitur *ata-*). Sangražos dalelytė *-si-* po priešdėlio gali virsti *-s-*, pvz., n. pl. *nufgundimai* 205₃ ‘nusigandimai’ (kitur to nėra). Vietoj rytietiško priešdėlio *ažu-* čia ištiesai vartojamas *užu-*. Yrarieveiksmis *šiaipgi* su monoftangizuotu dvibalsiu (*Sžepgi* 211₂₀₋₂₁), jungtukai *arba* ir *idant*, kurių vietoj kitur Ev vartojami tik *aba* ir *adunt*. Visa tai ir kiti čia nenurodyti smulkūs skirtumai verčia daryti išvadą, kad 7 paskutinės šio leidinio evangelijas vertė ne pats J. Jaknavičius, bet kitas asmuo.

Tų pačių evangelijų, esančių Ev ir PS, tekstų detalus palyginimas rodo, kad K. Sirvydas, įsidėdamas į PS iš J. Jaknavičiaus gautuosius evangelijų vertimus (7 paskutiniosios Ev leidinio evangelijos į PS nebuvo dedamos), juos kiek taisė. Nekreipiant dėmesio į smulkmenas, liečiančias, pvz., didžiųjų ir mažųjų raidžių vartojimo pakeitimus, svetimų žodžių (daugiausia tikrinių vardu) rašybos pataisas, korektūros klaidų ištaisymą (ir naujų pridarymą), taip pat daugiau ar mažiau atsitiktinius kai kurių žodžių ar jų formų patikslinimus, svarbiausiais K. Sirvydo taisymais laikytini šie:

1. Iš J. Jaknavičiaus tekste buvusių dubletinių išsireiškimų K. Sirvydas stengėsi palikti vieną kurį variantą, pvz., vietoj g. pl. *sektu femenu* (antrasis variantas atspaus-tas kitokiu šriftu) paliko tik *sektu* PS I 296₇, vietoj *turmoie* (*kaliney*) ‘kalėjime’ paliko tik *kaliney* PS I 32₃, vietoj *dauginos* (*auga*) paliko tik *dauginos* PS I 195₁₈ ir pan.

2. J. Jaknavičiaus kalbai būdingus jungtukus *bat* 'bet' (Ev *bat* sudaro 29% *bet* 71%) ir *adunt* 'idant' (J. Jaknavičiaus tekste 100%) K. Sirvydas stengėsi keisti *bet* ir *idant*. Jis pats jungtuko *bat* visai nevartojo (PS punktų tekste nėra nei vieno pavyzdžio), o *adunt* tik vienur kitur šalia daug dažnesnio *idant* (PS I dalyje 86%).

3. J. Jaknavičiaus teksto n. sg. f. *to* 'ta' (Ev 44%; *toj* 50%, *ta* 6%) vietomis keitė forma *ta*, kuri PS I d. punktuose yra įprastinė.

4. J. Jaknavičiaus mėgstamas i. pl. formas su galūnės *-mis* balsio apokope (Ev *-ms* 64%) K. Sirvydas vienur kitur taisė į *-mis*, nes apokopuotos formos jam nebuvo įprastos (PS I d. punktų tekste rasta iš viso tik 11 pvz.).

5. Iš leksikos srities paminėtinas žodžių *bernelis* 'vaikelis', *biloti*, *dvāsas* '(pikta) dvasia', *sielvartas* keitimas į *vaikelis*, *kalbėti*, *dvasia* (PS I d. punktuose yra ir *dvāsas*), *sielavartas* (su jungiamuoju balsiu; K. Sirvydui būdinga forma).

PS antroje dalyje, išėjusioje po K. Sirvydo mirties, įdėtų evangelijų taisymai kiek skiriasi. Matyt, jas yra taisę dar ir kiti K. Sirvydo darbo talkininkai (apie tai bus kalbama vėliau).

PS antroji dalis nuo pirmosios skiriasi ne tiek evangelijų, kiek pačių punktų kalba. Skirtumų esama visame II dalies punktų tekste, o ne atskirose vietose. Todėl jie negalėjo atsirasti vien dėl spaustuvės rinkėjų kaltės, kaip manė F. Špechtas. Daugumas tų skirtumų aiškintini K. Sirvydo darbo talkininkų, visų pirma J. Jaknavičiaus, parengusio po K. Sirvydo mirties PS II dalį spaudai, taisymu bei teksto redagavimu.

Išskirtini šie svarbiausieji nesirvydiški PS II dalies punktų kalbos bei rašybos elementai:

1. Antrosios dalies punktuose vietomis vartojamos dvigubos raidės *uu*, *ii* ilgiesiems balsiams *ū*, *ī* žymėti, pvz., inf. *buut* II 74₃ 'būti', n. pl. *iuus* II 86₃₀ 'jūs', *Karalius* II 202₁₄ (= *karaliūs*) 'karaliai', g. pl. *giaruu darbuu* II 175₁₃ 'gerų darbų', a. sg. *Kuu* II 80₁₀ 'ką', 3. praes. *tiiko* II 142₁₄ 'tyko (inf. tykoti)', *iir* II 182₂₈ 'yra', inf. *gundiit* II 11₂₆ 'gundyti', n. pl. *Akiis* II 199₂₅ 'akys', a. sg. *kurii* II 51₃₋₄ 'kurį' (iš viso 26 pvz.). Po vieną kartą parašyta netgi *dauug* II 5₁₆ 'daug', *eest* II 153₈ 'yra'. Pirmosios dalies punktuose tokių parašymų visai nėra, tačiau taip rašoma Ev leidinio toje dalyje (p. 201—211), kuri versta ne J. Jaknavičiaus.

2. Cirkumfleksinės prigimties galūnių dvibalsis *au* II dalies punktuose neretai rašomas *ou*, pvz., g. sg. *žmogous* II 241₈ 'žmogaus', *fkayćious* II 209₈ 'skaičiaus', voc. sg. *karalou* II 166₁₀ 'karaliau', l. sg. praet. *neižpažinou* II 75₁₈ 'neišpažinau', *turēiou* II 135₁ 'turėjau', adv. *gierious* II 206₁ 'geriau' (iš viso 24 pvz.). Pirmosios dalies punktuose tokio rašymo visai nėra. Nerašo taip ir J. Jaknavičius. Tačiau pasku-

⁷ Procentai straipsnyje pateikiami sveikais (suapvalintais) skaičiais (be trupmenų), jeigu tik didesni už vienetą.

tiniųjų 7 evangelijų vertėjui toks rašymas galėtų būti nesvetimas. Bent taip galėtume manyti iš all. sg. formos *pakaioufp* 203₄, kuri taisytina į *pakaioufp* 'prie taikos'.

3. Vietoj *o* II dalies punktuose daug rečiau rašoma *a* raidė, pvz., n. sg. *papratis* II 64₂₇ 'paprotyš', l. pl. *žadžiofa* II 149₁₆ 'žodžiuose', 3. praes. *sudauža* II 254₃₂₋₃₃ 'sudaužo'. Žodžių kamiene⁸ ir kirčiuotoje galūnėje tokie atvejai sudaro tik 0,4%, o atviroje nekirčiuotoje galūnėje *-o* – tik 0,1%, uždaroje *-os* – 0,3% visų pavyzdžių, esamų II dalies punktuose. Pirmosios dalies punktuose visais trimis atvejais procentas dešimteriopai didesnis, būtent, atitinkamai 4%, 1% ir 6%. Skirtumas greičiausia atsirado dėl kalbos taisytojų, taip pat ir Jaknavičiaus (Ev atitinkamai 1%, 1% ir 6%), kaltės.

Antrosios dalies punktuose daugiau pasitaiko *o* diftongizacijos, t. y. rašymo *uo*, atvejų, pvz., g. sg. *ažupiuowimo* II 251₃₂ 'papiovimo', g. sg. f. *iuos* II 72₁₂ 'jos', loc. pl. *dienuofa* II 95₂₉ 'dienose', ill. pl. *rūkuofna* II 104₃₂ (t. y. *runkuofna*) 'rankosna, į rankas', 3. praes. *sauguoiafi* II 55₂₆ 'saugo(ja)si', gal ir (?) *Duona ... áβakuota* II 83₁₅ '...ašakota'. Tokių pavyzdžių iš viso pastebėta 10 (iš jų trys su abejotina priesaga *-uotas* '-otas'), be to, svetimas vardas *Jobas* net 6 kartus parašytas *Juobas*. Pirmosios dalies punktuose iš viso pastebėti tik šie trys pavyzdžiai (visi knygos pabaigoje): n. sg. m. *liepsnuoius* I 330₂₇ 'liepsnojąs', i sg. *medžiu βakuotu* I 304₂₉ '...šakotu', 3. cond. *fufipunčiuotu* I 373₇ 'susipančiotų'. J. Jaknavičiui toks rašymas nebūdingas (Ev nepastebėta nė vieno pavyzdžio).

4. Dvibalsiai *uo*, *ie* II dalies punktuose dažniau žymimi raidėmis *o*, *e*, pvz., n. sg., *Wando* II 189₉ 'vanduo', a. pl. m. *βwentosius* II 119₇ 'šventuosius', a. pl. m. *kurios* II 25₂₆ 'kuriuos', g. sg. m. *neko* II 185₇ 'nieko', n. pl. m. *atpirkteii* II 224₃₂ 'atpirktieji'. Tokie *o* (vietoj *uo*) parašymai sudaro apie 0,5%, *e* (vietoj *ie*) apie 0,05% visų II dalies punktuose esamų pavyzdžių⁹. Jie pasitaiko tiek kirčiuotoje, tiek ir nekirčiuotoje pozicijoje. Taigi dabar daugeliui rytų aukštaičių šnektų būdingos nekirčiuotų *uo*, *ie* monoftongizacijos PS kalba nerodo. Raidės *o* (vietoj *uo*) rašymas galėtų būti aiškinamas lenkų kalbos įtaka. Sunkiau suprasti *e* rašymą vietoj *ie* (tokie atvejai daug retesni).

Pirmosios PS dalies punktuose tiek *o*, tiek ir *e* (vietoj *uo*, *ie*) bemaž visai nepasitaiko. Atmetus svetimus vardus ir šiaipjau abejotinus atvejus, pastebėti iš viso tik

⁸ Žemiau pateikiamą procentą sudaro tik neabejotini pavyzdžiai. Nepaisyta svetimybų, nes jų, ypač tikrinių vardų, parašymą su *a* galėjo veikti lenkiška tartis. Taip pat nuošalyje palikti vienaskiemieniai žodeliai (*o*, *po* ...), kurių vokalizmas dėl enklizės galėjo būti sutrumpėjęs ($\bar{a} > a$), ir šiaipjau ne visai tikri atvejai (prie tokių priskirtas ir žodelis *teipagi* 'taipogi', paprastai rašomas su *a*).

⁹ Skaičiuoti tik tie pavyzdžiai, kurie nekelia jokių abejonių. Neliesti svetimi žodžiai, sistemiškai su *e* rašomas prielinksnis *prie* (matyt, tartas *pre* ar *prè*), taip pat dažnas *ie* rašymas raide *e* po *l*, pvz., *karalene* II 49₃₁ 'karalienė' (juk garsų samplaika *le* rytų Lietuvoje buvo išvirtusi *le* arba *la*!).

keli pavyzdžiai (ill. pl. m. *kuriofna* I 314₂₉ 'kuriuosna', n. sg. m. *kiekwenas* I 28₂₅ 'kiekvienas', i. pl. m. *megunćieys* I 283₂₉ 'miegančiais' ir dar vienas kitas), sudarantieji ne daugiau kaip 0,02 % visų tos dalies punktuose esamų pozicijų su *uo, ie*. Tačiau J. Jaknavičius, bent *o* vietoj *uo*, rašo daug dažniau (apie 1%; *e* 'ie' – tik 0,04%).

5. Antrosios dalies punktų tekste dažnos nerytietiškos formos su sveikais *an* tipo tautosilabiniais junginiais. Jos sudaro net 26% visų tų pozicijų, kuriose rytų aukštaičiai *an* tipo junginius siaurina¹⁰. Čia nurodytini dar 3 pavyzdžiai su nerytietišku *an* iš *en* po veliarinio *l*, būtent, inf. *Ne pryłankt* II 171₁₉ 'neprilenkti', 3. praet. *pafiłankie* II 183₁₆ 'pasilenkė', a. sg. *flanksti* II 179₁₅ 'slenksti' (jie sudaro 11% visų *ten* pozicijos pavyzdžių).

Pirmosios dalies punktų tekste nerytietiškus *an* tipo tautosilabinius junginius turi tik religiniu terminu einąs būdvardis *šventas* bei jo vediniai (vartojami greta bemaž dvigubai dažnesnių rytietišku atitikmenų su *in*) ir jungtukas *idant* (šalia 6 kartus retesnio rytietiško *adunt*). Kitokių pavyzdžių su nerytietiškais *an* tipo tautosilabiniais junginiais (taigi ir su *an* iš *en* po *l*) I dalies punktuose visai nėra: vartojami tik taisyklingi rytietiški atitikmenys. Su junginiu *ten* čia taip pat elgiamasi tik rytietišškai: rašoma *lyn* arba *lin*, išskyrus i. pl. *lunćiugays* I 374₁₉ 'grandimis' su irgi rytietišku *lun*.

J. Jaknavičius nerytietišku *an* tipo junginių taip pat bemaž visiškai nevartoja: pastebėti iš viso tik 3 tokie pavyzdžiai (*anksti* 58₂₄ 'anksti', *ant* 103₉ ir *walāda* 22₂₃ 'valanda'). Tačiau, priešingai negu J. Jaknavičius, nerytietiškas formas labai dažnai vartoja paskutiniųjų 7 evangelijų vertėjas: čia jos sudaro net 50% visų pavyzdžių! Deja, *ten* pozicijos pavyzdžių jo tekste atsitiktinai nepasitaikė.

6. Žodžio pradžios *e*- II dalies punktuose vietomis virtęs *a-*, pvz., g. pl. *ārβkiećiu* II 166₆ 'erškėčių', *affunćiu* II 243₂₀ 'esančių', 3. praet. *aio* II 165₂₄ (<ryt. *ėjo*) 'ėjo'. Pirmosios dalies punktuose tokie pavyzdžiai labai reti (pastebėta tik *affus* I 94₂ 'esąs'). Betgi jų yra J. Jaknavičiaus kalboje, pvz., a. sg. m. *afunti* Ev 20₁₇ 'esanti'.

7. Priebsiai *t, d* prieš *ī, ie* II dalies punktų tekste vietomis išversti *c, dz*: (pateikiami visi pavyzdžiai) i. pl. m. *rubays fwećima žiamīβkieys* II 179₁₃ 'svatimšališkais drabužiais' (< *svetimažemiškiais*), a. sg. m. *wienaciijsunu* II 215₂₈₋₂₉ 'vienatiji, vienatinį sūnų', loc. sg. *žod ži gaywinunćiami* II 190₇ 'gaivinančiame žodyje', a. sg. m. *nužengeći* II 70₂₅ 'nužengiantį', *turinći* II 70₂₆ 'turintį', *kalbunći* II 75₂₆ 'kalbantį', g. pl. *wifadžieniβkiu* 92₁₉ 'kasdieninių' (< *visadieniškiu*), n. pl. m. *eiūćiey* II 171₇ 'einantieji' (< *ejantieji*), *žmones gaylistoiunćiey* II 168₁₀₋₁₁ 'žmonės atgailaujantieji' (< *gailystojantieji*). Pirmosios dalies punktuose tokių pavyzdžių iš viso nėra. Tačiau jų yra Ev leidinyje: J. Jaknavičiaus tekste pastebėtas vienas (d. pl. m.

¹⁰ Neskaičiuotos bendratys ir iš jų padaromos formos su sveikais *en, em* tais atvejais, kai kitų laikų formose šie junginiai yra heterosilabiniai (*gyventi, semti* tipas), nes tokiose formose anuomet rytų aukštaičiai išlaikydavo sveikus *en, em*. Bent XVII a. rytietiškoje literatūroje nėra pavyzdžių su virtusiais *in, im*.

laukiunciemūs 160₂₁ 'laukiantiems'), 7 paskutinėse evangelijose du (3. fut. *priciks* 205₁₄ 'pritiks', *vžugiedžius* 207₂₂, korekt. klaida vietoj *vžugiedžins* 'išgėdins') pavyzdžiai.

8. Antrosios dalies punktuose po veliarinio *l* vietoj *e* dažniau rašoma *a*, pvz., a. pl. *lāpinimus* II 71₁₃ 'lepinimus', l. pl. *pelanuose* II 179₂₈ 'pelenuose', 3. praes. *perlakia* II 77₆ 'perlekia'. Tokie atvejai sudaro 53% visų pavyzdžių. Panašiai elgiamasi ir su junginiu *lei*, kurio parašymai su *lai* (*lay*) sudaro 39% atitinkamų pavyzdžių. Pirmosios dalies punktuose abiem atvejais procentas mažesnis: *le* > *la* 38%, *lei* > *lay* 13%. J. Jaknavičiaus tekste *le* > *la* procentą nustatyti sunku dėl pavyzdžių negausumo (tėra 5 *le* pozicijos pavyzdžiai, iš kurių tik vieną kartą *le* > *la*), o *lei* > *lai* sudaro 44%. Paskutinėse 7 evangelijose abiejų pozicijų tėra tik po 1 pavyzdį: g. pl. *Pelenu* 208₁₀ 'pelenų' ir 3. praes. *nopleidžia* 203₇ 'neapleidžia'.

9. Antrosios dalies punktuose pastebėti keli pavyzdžiai su depalatalizuotais š, ž priebalsiais: g. sg. *šo* II 15₄ 'šio', *vmžo* II 18₃₁ 'amžiaus' (dėl -o plg. n. sg. *vmžis* II 123₂₄), *Judošous* II 202₅ 'Judošiaus, Judo', n. sg. m. *atvažawis* II 181₄ 'atvažia- vęs', d. sg. m. *nomažafniam* II 184₉ 'mažiausiajam' (< *nomažesniam*), 3. praes. *šundžia* II 51₁₀ 'šiundo' (< *šundžia*), adv. *ikšolėy* II 147₆ 'iki šiol'. Pirmosios dalies punktuose tokių pavyzdžių iš viso nėra. Nerasta jų ir Ev leidinyje. Tačiau *r* priebalsio depalatalizacija pasitaiko tiek abiejose PS dalyse, tiek ir Ev tekste.

10. Antrosios dalies punktuose pasitaiko loc. pl. formų, kurios baigiasi -*sa* arba -*sy*, pvz., *žadžiofa* II 149₁₆ 'žodžiuose', *runkosa* II 254₅ 'rankose', *pasnikuofy* II 6₅ 'pasnikuose', *kuriofy* II 94₂₂ 'kuriuose'. Pabaigą -*sa* turi 9 pavyzdžiai (8 mot. g., 1 vyr. g.), -*sy* 4 pvz. (3 vyr. g., 1 mot. g.). Jie sudaro 10% visų loc. pl. pavartojimo atvejų (90% baigiasi -*se*). Pirmosios dalies punktuose tokių pavyzdžių visai nėra (100% -*se*). Nėra jų ir Ev leidinyje.

11. Asmeninių ir sangražinio įvardžio g. sg. formos antrosios dalies punktuose kartais baigiasi galūne -*e* > -*ryt*. -*i*, pvz., *mani* II 128₁₈ 'manęs', *tāwi* II 170₁₃ 'tavęs', *šāwi* II 75₁₄ 'savęs'. Tokių pavyzdžių priskaičiuota 13 (visi pavartoti su prielinksniais *vnt* 'ant' arba *nuog* 'nuo') ir sudaro 15% visų g. sg. pavyzdžių (85% baigiasi -*es* > -*is*). Pirmosios dalies punktuose g. sg. su -*e* > -*i* pavyzdžių visai nėra. Tačiau jų yra Ev leidinyje (tiek Jaknavičiaus tekste, tiek ir 7 paskutinėse evangelijose), kur sudaro apie 20% visų g. sg. pavyzdžių (turima galvoje visą leidinį).

12. Antrosios dalies punktuose vartojamos įvardžiuotinės kilmės gimininių įvardžių formos, pvz., n. sg. f. *toy* II 84₁₆ arba *toi* II 80₁₀, *to* II 84₂₉ 'ta' (= *tój*, *tō*), *ānoy* II 92₆ 'ana', *kuriy* II 187₁₀ 'kuri', n. pl. m. *tiey* II 165₂₄ 'tie' (= *tiej*), *aniéy* II 11₄ 'anie', *kuriy* II 205₁₆ arba *kuriei* II 27₂₁ 'kurie', *Kokiey* II 132₁₁ 'kokie', i. sg. m. *tuoy* II 189₁₅ 'tuo' (= *túoj*), *ānuoy* II 168₁₈ 'anuo', *kuriy* II 188₅ 'kuriuo', *kuoy* II 176₈ 'kuo', *ioy* II 168₂ 'juo', i. sg. f. *kuriuy* II 30₃₂ 'kuria' (< *kuriáj*). Kartais joga gauna net būdvardžiai bei dalyviai, pvz., n. pl. m. *laymei* II 182₁₇ 'laimieji, laimingie-

ji', *eiūciey* II 171₇ 'einantieji' (<*ejantieji*). Pirmosios dalies punktuose tokių formų, bent n. pl. m. ir i. sg. m., f., nėra. Tačiau jos vartojamos Ev leidinyje: J. Jaknavičiaus tekste tėra tik n. sg. f. (*tó* ir *tój*), paskutinėse 7 evangelijose n. sg. f. (tik *tój* tipas) ir n. pl. m. formos (instrumentalio pavyzdžių nėra).

13. Antrosios dalies punktuose dažnai vartojamos esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formos be galūnės *-i*, pvz., *ne gal* II 17₅ 'negali', *gul* II 95₄ 'guli', *nor* II 165₃₁ 'nori', *riag* II 177₁₅, 'regi', *stow* II 171₅ 'stovi', *netik* II 191₂₈ 'netiki', *tur* II 183₁₀ 'turi', *weyʒd* II 177₁₄ 'veizdi', *vʒwid* II 187₄ 'pavydi'. Pirmosios dalies punktų kalbai jos nebūdingos. Tačiau jos populiarios Ev leidinyje (tiek J. Jaknavičiaus tekste, tiek ir 7 paskutinėse evangelijose).

14. Šalia K. Sirvydui būdingų l. pl. cond. formų su pabaiga *-tume* II dalies punktuose vartojamas ir variantas su *-tumime*, pvz., *daritumime* II 182₃ 'darytume' (50%; visi pavyzdžiai p. 181—189). Pirmosios dalies punktų tekste tėra tik *-tume*. Tas pat pasakytina ir apie Ev leidinį.

15. Priešdėlis *at-* II dalies punktuose dažniau dedamas prie priebalsiais *t, d* prasidedančios šaknies, pvz., inf. *atduot* II 145₁₅ 'atiduoti', a. sg. *attolinimu* II 175₁₂ 'atitolinimą' (apie pusę atvejų). Pirmosios dalies punktuose tokie atvejai labai reti (pastebėti tik 2 pavyzdžiai), šiaip jau išlaikomas sveikas rytietiškas priešdėlis *ata-*. J. Jaknavičius taip pat šį priešdėlį išlaiko sveiką, tačiau nežinomasis 7 paskutiniųjų evangelijų vertėjas sistemingai trumpina.

16. Šalia K. Sirvydui būdingo prielinksnio *ažu* 'už' II dalies punktuose vartojamas ir variantas *užu* (10%) bei sutrumpintas *už* (5%). Taip pat priešdėlį *ažu-* čia kartais pakeičia *užu-* (18%) arba *už-* (4%¹¹). Pirmosios dalies punktuose tokių pavyzdžių bemaž nėra: pastebėti tik šie trys (visi knygos gale!): *vʒu* I 328₂₇, 329₁¹² 'už', inf. *vʒumuʒt* I 377₉ 'užmušti'. J. Jaknavičiaus tekste jų yra, bet čia pasitaiko tik trumpesni variantai (prielinksnis *už* sudaro 10%, priešdėlis *už-* vietoj *ažu-* — apie 6% atitinkamų pavyzdžių), tačiau 7 paskutinėse evangelijose, priešingai, vietoj priešdėlio *ažu-* tėra tik ilgasis variantas *užu-* (prielinksnio nėra pavyzdžių).

17. Žodelis *kaip* antrosios dalies punktuose vieną kartą pavartotas su monofongizuotu dvibalsiu *ai*, būtent, *kap* II 179₁₆. Pirmosios dalies punktuose tokių pavyzdžių nėra. Nėra jų ir J. Jaknavičiaus tekste. Tačiau Ev leidinio 7 paskutinių evangelijų tekste randame *Sʒepgi* 211₂₀₋₂₁ 'šiaipgi, tikrai'.

Iš pateiktos PS II dalies punktų nesirvydiškų kalbinių elementų apžvalgos matyti, kad nemaža jų sutampa su atitinkamomis J. Jaknavičiaus kalbos ypatybėmis. J. Jaknavičius, matyt, K. Sirvydo parašytame II dalies punktų tekste padarė nemaža

¹¹ Skaičiuoti tik tie atvejai, kai *už-* vartojamas vietoj rytietiško priešdėlio *ažu-* (pavyzdžiai su rytietišku *už-* 'už-' čia neįskaityti).

¹² Šis pavyzdys greičiausia pataisytas vietoj *ažu* korektūroje, nes prieš tai einančio puslapio gale jis, kaip tolimesnio puslapio pirmojo žodžio kustodas, išliko *ážu*.

kalbinių (apie dalykinius spręsti neturime duomenų) pakeitimų, iš kurių svarbiausi laikytini šie:

1. Raidę *a* 'o', atspindinčią autoriaus „žadininkiską“ dabartinio balsio *o* proto-tipo tarimą, keitė raide *o*. Dėl to pavyzdžių su *a* 'o' procentas PS II dalyje sumažėjo net 10 kartų.

2. Vietoj *uo* vienur kitur parašė *o* (lenkiškos tarties įtaka?), gal būt, ir *ie* kartais pataisė į *e*.

3. Žodžio pradžios *e*- atskirais atvejais keitė *a*-.

4. Greičiausia J. Jaknavičiui priskirtinos formos su dzūkiškais priebalsių *t*, *d* prieš *į*, *ie* atitikmenimis.

5. Junginius *te*, *lei* (*ley*) vietomis jis keitė *ta*, *lay*.

6. Įvedė asmeninių ir sangražinio įvardžio gen. sg. formas su pabaiga *-i* < *-e* (*manę* 'manęs' tipas).

7. Gimininių įvardžių n. sg. f. formą *ta* keitė *to*, gal būt, vietomis ir *toj* (rašo *toi* arba *toy*).

8. Trumpino esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formas (*tur* 'turi' tipas).

9. Prielinksnių bei priešdėlių *ažu* vietomis pakeitė *už*.

Tačiau iš aukščiau pateiktos nesirvydiškų PS II dalies punktų kalbinių elementų apžvalgos taip pat matyti, kad, be J. Jaknavičiaus, būta dar ir kito (kitų?) antrosios dalies punktų kalbos taisytojo. Visų pirma konstatuotinas stebinant didėles dalies nesirvydiškų elementų sutapimas su Ev leidinio paskutinių 7 evangelijų (p. 201–211) kalbinėmis ypatybėmis. Greičiausia nežinomasis tų 7 evangelijų vertėjas, lygiai kaip ir J. Jaknavičius, skaitė ir taisė po K. Sirvydo mirties likusį II dalies punktų tekstą. Jam priskirtini šie II dalies punktų nesirvydiški kalbiniai bei rašybos elementai:

1. Dvigubos raidės ilgiesiems balsiams žymėti.

2. Greičiausia ir *ou* rašymas vietoj *au* cirkumfleksinėse galūnėse.

3. Daugelis formų su nerytietiškais *an* tipo tautosilabiniais junginiais, neišskiriant ir pavyzdžių su *lan* iš *len*.

4. Pronominalinio linksniavimo n. pl. m., greičiausia ir i. sg. m., i. sg. f., formos su *-j* (*tiej*, *túoj*, *táj* tipas).

5. Priešdėlis *at-* prie priebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių (*atduoti* tipas).

6. Priešdėlio, greičiausia ir prielinksnio, variantas *užu*.

7. Žodelis *kap* 'kaip'.

Be to, šis anonimas galėjo prisidėti ir prie *a* 'o' keitimo *o*, vietoj dvibalsio *uo* rašymo *o*, dzūkiškų afrikatų *c*, *dz* įvedimo vietoj *t*, *d* prieš *į*, *ie*, samplaikos *lei*, gal ir *te*, keitimo *lai* (*lay*) resp. *ta*, asmeninių bei sangražinio įvardžio gen. sg. *manę* > ryt. *manī* 'manęs' tipo formų įvedimo, gimininių įvardžių n. sg. f. su jotu (*tój* 'ta'

tipas) didesnio išplatavimo, esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formų trumpinimo (*tur* 'turi' tipas), nes visos šios ypatybės būdingos ne tik J. Jaknavičiaus, bet ir nežinomojo 7 paskutiniųjų evangelijų vertėjo kalbai.

Kas buvo tasai nežinomas antrasis (be J. Jaknavičiaus) K. Sirvydo teksto kalbos taisytojas, šiuo tarpu duomenų neturime. Tačiau greičiausia jam priskirtinos vadinamajame Belarmino katekizme¹³ įdėtos lietuviškos giesmės, kurios tiek savo kalbinėmis, tiek ir rašybos ypatybėmis skiriasi nuo paties katekizmo teksto ir labai primena Ev leidinio 7 paskutiniųjų evangelijų kalbą bei aptartus PS II dalies punktų kalbos taisymus. Antai, tose giesmėse taip pat vartojamos dvigubos raidės ilgiesiems balsiams žymėti (pvz., n. pl. *Iuūs* 37₅ 'jūs', g. pl. *wifuū merguū* 44₃₀ 'visų mergų', a. sg. f. *iuū* 44₁ 'ją', 3. praes. *iūr* 36₂₄ 'yra', 1. pl. praes. *reegime* 54₂₄ 'rėgime'), cirkumfleksinėse galūnėse dvibalsis *au* kartais žymimas *ou* (*Iōu* 39₇ 'jau', all. sg. *Annošiouſp* 45₂₅, *Káyfoβouſp* 45₂₆), yra pavyzdžių su dzūkiškais afrikatomis *c*, *dz* vietoj *t*, *d* prieš *ī*, *ie* (d. pl. m. *werkiunčiemus* 56₂ 'verkiantiems'), samplaikos *te*, *lei* bemaž ištiesai verčiamos *ta*, *lai* (*lay*), vartojamos pronominalinio linksniavimo n. pl. m. ir i. sg. m. formos su jotu (*tiej* 'tie', *tuoj* 'tuo' tipas), trumpinamos esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formos (*tur* 'turi' tipas), priešdėlis *at-* sistemingai dedamas prie priebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių (*atduoti* tipas), vietoj rytietiško prielinksnio ir priešdėlio *ažu* vartojamas *už* (*ažu* visai nėra). Be to, čia yra balsio *o* diftongizavimo pavyzdžių (plg. loc. pl. f. *kietuofa* 40₂₇ 'kietose'), sistemingai vartojamos loc. pl. formos su *-sa* (kitokių nėra), žodžio pradžios *e-* kartais verčiamas *a-* (plg. *áffunt* 40₁ 'esant'). Tačiau pavyzdžių su nerytietiškais *an* tipo tautosilabiniais junginiais čia maža (vos 6%), gal būt, surytietino katekizmo sudarytojas, nes paties katekizmo tekste jų dar mažiau (nesiekia nei 2%).

Ar buvo daugiau (be nurodytų dviejų) K. Sirvydo PS antrosios dalies punktų kalbos taisytojų, sunku nustatyti. Tačiau jeigu tokių ir buvo, tai jų vaidmuo buvęs visai nežymus.

Taisytojai (J. Jaknavičius ir anonimas) yra kiek palietę ir PS antroje dalyje įdėtas evangelijas, nes šios savo kalbinėmis ypatybėmis taip pat šiek tiek skiriasi nuo I dalies evangelijų.

Apžvelgus nesirvydiškus PS kalbos ir rašybos elementus, lieka nustatyti būdingas K. Sirvydo kalbines bei rašybos ypatybes, kuriomis autentiškas K. Sirvydo tekstas skiriasi nuo J. Jaknavičiaus ir anonimo tekstų. Ryškiausiomis iš tokių ypatybių laikytinos šios:

1. K. Sirvydas nevartojo dvigubų raidžių ilgiesiems balsiams žymėti.
2. Jis nerašė *ou* vietoj *au* cirkumfleksinėse galūnėse.

¹³ Trumpas mokslo krikščionizmo surinkimas, Nuog Roberto Bellarmino Kárdynoło pá-rásitas. Vilnæ Typis Acad: Societatis IESU, Anno 1677.

3. Jo gimtoji šnekta turėjo būti „žādininkiška“, t. y. joje balsis *o* buvo tariamas kaip *ā* arba *ā̃*. Tokio tarimo būta visose fonetinėse pozicijose. Tačiau ilgą laiką išgyvenęs Vilniuje ir net 10 metų sakęs lietuviškus pamokslus Vilniaus gyventojams, K. Sirvydas buvo labai apsipratęs su ano meto Vilniaus miesto lietuvių rytietiška koine (iš esmės ja rašė ir „Punktus sakymų“), kurioje, sprendžiant iš artimiausių prie Vilniaus dabartinių lietuvių kalbos relikvų¹⁴ ir to meto Vilniaus lietuviškų leidinių (paties K. Sirvydo, J. Jaknavičiaus raštų, 1605 m. katekizmo, Belarmino katekizmo ir kt.)¹⁵ kalbos, būta balsio *o* arba, tiksliau, *o*. Todėl K. Sirvydo raštuose tik vienur kitur prasikiša jo gimtosios šnektos atspindys – rašymas *a* vietoj *o*. Visiškai svetimas jam buvo šio balsio dvibalsinimas, t. y. rašymas *uo* ‘*o*’.

4. K. Sirvydui, apskritai, nebūdingas raidžių *o*, *e* rašymas vietoj dvibalsių *uo*, *ie*.

5. Galūninio cirkumfleksinio dvibalsio *ai* pirmasis dėmuo jo gimtojoje šnektoje buvo tariamas kiek neaiškiai („išblėšęs“), nes kartais vietoj laukiamos raidžių samplaikos *ay* parašyta *ey*, pvz., *tey* I 12₄ ‘taĩ’, adv. *giarey* I 5₂₁ ‘gerai’, *mieley* I 206₉ ‘mie-laĩ’. J. Jaknavičiaus ir anonimo kalbai ši ypatybė svetima¹⁶.

6. Nerytietiškus *an* tipo tautosilabinius junginius K. Sirvydas vartojo, kaip jau buvo nurodyta, tik dviem atvejais: būdvardžio *šventas* bei jo vedinių formose ir jungtuke *idant*. Pirmąjį atvejį, matyt, lėmė žodžio *šventas*, kaip religinio termino, funkcija. Tačiau K. Sirvydui buvo nesvetimas ir rytietiškas jo atitikmuo (*švintas*), kurį jis vartojo netgi dvigubai dažniau. Rytietiškas jungtuko *idant* atitikmuo *adunt* K. Sirvydui, apskritai, nebūdingas: jį vartojo net šešis kartus rečiau, negu *idant*. Daugiau lietuviškų žodžių su nerytietiškais (t. y. rytų aukštaičių išverčiamais) *an* tipo tautosilabiniais junginiais K. Sirvydas nevartojo.

7. Žodžio pradžios *e*- K. Sirvydo gimtojoje šnektoje greičiausia nebuvo verčiamas *a*-.

8. Jam buvo visai svetimas priebalsių *t*, *d* prieš *ĩ*, *ie* vertimas dzūkiškomis afrikatomis *c*, *dz*.

9. Balsį *e* ir dvibalsį *ei* po veliarinio *ĩ* K. Sirvydas rečiau keitė *a* resp. *ai*, negu J. Jaknavičius su anonimu. Matyt, jo gimtojoje šnektoje šių garsų būta dar mažai paveiktų veliarinio *ĩ*, t. y. mažiau priartėjusių prie *a* resp. *ai*.

10. K. Sirvydui visai svetima priebalsių *š*, *ž* depalatalizacija. Tačiau samplaika *rei* būdvardžio *greitas* ir jo vedinių formose išvirtusi *rai* (rašoma *ray*), pvz., i. sg. f.

¹⁴ Plg. kad ir šiuos Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje (Vilnius, 1970 m.) užfiksuotus pavyzdžius: 3. cond. *nežinõ.tump* 355₂₇ ‘nežinotų, nesuprastų’ (Vaškónys), g. sg. *bró’l’o* 363₈₀ ‘brolio’ (Lygáiniai), 3. praet. *bùvo* 356₆ ‘buvo’, n. pl. *bú.l’bo’s* 356₁₁ ‘bulvės’ (Šūmskas).

¹⁵ Apie „rytietišką to meto Vilniaus leidinių kalbos tarinį“ pagrindą rašomas specialus straipsnis.

¹⁶ Tokių pavyzdžių yra tik Belarmino katekizme įdėtose giesmėse. Betgi tai gali būti katekizmo sudarytojo pataisymas, nes ir paties katekizmo tekste jų yra.

graytu I 107₁₇ 'greita', g. pl. *graytefniu* I 110₂₂ 'greitesnių', adv. *graytay* I 334₂₅ 'greitai', *Grayčiaus* I 45₁₁ 'greičiau', a. sg. *graytiby* I 292₂ 'greitybę' (iš viso I dalyje 11 pvz.). K. Sirvydas taip pat rašo adv. *gieraus* I 153₁₃ 'geriau', *kietweropay* I 190₁₉ 'ketverio-pai', 3. praes. *karauia* I 193₂₄ 'kariauja', *pagrauia* I 110₅, 185₁₂₋₁₃ 'sugriauna', tačiau tai greičiausia ne jo gimtosios šnektos, bet Vilniaus lietuvių kalbos faktai, nes prieš užpakalinės eilės vokalizmą šiaipjau K. Sirvydas paprastai išlaiko priebalsio *r* minkštumą (ir nurodytos formos turi gretiminius variantus su *ri*). Sunkiau ką pasakyti apie g. sg. *graudenimo* I 225₂₀ 'griaudenimo', l. sg. *graufmey* I 254₁₂ 'drausmėje, disciplinoje', n. sg. m. *graufmingas* I 9₂₈ 'griausmingas, rūstus, smarkus', nes šiose formose *grau-* gali būti ir ne iš *griau-*.

11. K. Sirvydas vartojo loc. pl. formas su pabaiga *-se*. Variantai su *-sa* ir *-sy* jam nebūdingi.

12. Aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai K. Sirvydo tekste turi n. sg. m. pabaigą *-ias* (acc. sg. *-į*), pvz., *didžiausias* I 4₂₇ 'didžiausias'. Pabaiga *-is* (plg. *mielawfis* Ev 43₁₁ 'mieliausias') K. Sirvydui nebuvo įprasta.

13. Jam buvo svetimos gimininių įvardžių formos su *-j*, visų pirma n. pl. m. *tiej* 'tie', i. sg. m. *túoj* 'tuo', f. *táj* 'ta' tipas.

14. K. Sirvydas nevartojo ar tik vengė vartoti asmeninių ir sangražinio įvardžio g. sg. *manė* > ryt. *manī* 'manęs' tipo formų.

15. Esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formų trumpinimas (*tur* 'turi' tipas) jo gimtajai šnektai buvo svetimas.

16. Joje nebuvo vartojamos liepiamosios nuosakos formos be *-k* (*rāšai* 'rašyk', *mylỹ* 'mylėk', *nėš* < *nešiē* 'nešk' tipas). PS abiejų dalių tekste nėra nė vieno pavyzdžio.

17. Priešdėlio *at-* K. Sirvydas nedėliojo prie priebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių (nevartojo *atduoti* tipo). Jam buvo būdingas pilnas rytietiškas *ata-* priešdėlis, pvz., inf. *ataduot* I 250₂₀ 'atiduoti', *atatikt* I 192₄ 'atitikti', 3. praet. *atatraukie* I 293₁₉₋₂₀ 'atitraukė', *atanešie* I 333₂₄ 'atnešė'.

18. Jis taip pat vartojo pilną rytietiško prielinksnio ir priešdėlio variantą *ažu*, gražiai skirdamas pastarąjį nuo priešdėlio *už*¹⁷, plg. *ažudraude Diewas iimtus imt dowanus* I 9₅₋₆ 'uždraudė...', *idant a žudirbtu faw graši* I 323₂₆ 'kad uždirbtų ...', bet *Wießpats v ždeio vnt io wifas neteysibes* I 60₆₋₇ '... uždėjo ...', *Wifoki priepuoley... vnt žmoniu atayt ir v žgriuwa* I 109₂₅₋₃₀ '... ateina ir užgriūva'.

19. K. Sirvydui buvo svetimas žodelis *kap* 'kaip'. Tas pat pasakytina dėl *bat* 'bet' ir *ē* 'o'. Jo gimtojoje šnektose vietoj šių žodelių buvo *kaip*, *bet*, *o*. Tačiau šie žodeliai turimi Ev leidinyje.

¹⁷ Apie priešdėlių *ažu-* ir *už-* skyrimą dabartinėse rytų aukštaičių tarmės šnektose žr. M. Sivickienė, Apie veiksmažodžių priešdėlių *až(u)-* ir *už(u)-*, *uš-* vartojimą kai kuriose tarmėse, — Kalbotyra, X, 1964, 131—134; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 428.

Iš čia aptartų būdingųjų K. Sirvydo kalbos ypatybių matyti, kad jo gimtoji šnekta negali būti ieškoma į rytus ir pietus nuo Vilniaus. Juk tuo atveju jis būtų neišvengęs dzūkiško priebalsių *t, d* prieš *š, ie* vertimo afrikatomis *c, dz* ir žodelio *kap* 'kaip'. Tuo tarpu šių ypatybių jo autentiškame tekste visai nėra. K. Sirvydo kildinimui iš šio krašto prieštarauja ir „žādininkiškas“ balsio *o* traktavimas bei *o > uo* nebuvimas, taip pat esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formų netrumpinimas.

Negali būti jo gimtoji šnekta ieškoma ir į vakarus nuo Vilniaus, palei *an || un* izofoną, nes tuo atveju jis nebūtų galėjęs išvengti didesnio skaičiaus gretiminių formų su nerytietiškais *an* tipo tautosilabiniais junginiais, kurių iš tikrųjų labai mažai tevartoja. Svetimos K. Sirvydui ir kitos pietvakarių krypties šnektoms būdingos ypatybės, būtent, cirkumfleksinio *au* virtimas *ou*, gimininių įvardžių n. pl. m. *tlej* (*ciej*) 'tie' bei i. sg. *túoj* 'tuo' tipo formos, priešdėlio *at-* dėjimas prie priebalsiais *t, d* prasidedančių veiksmažodžių (*atduoti* tipas), prielinksnis bei priešdėlis *už(u)* vietoj rytietiško *ažu*.

Iš K. Sirvydo gimtosios šnektos ieškotino ploto reikia išskirti ir rytų aukštaičių tarmės šiaurės rytų dalį (visą vilniškių patarmę¹⁸ ir artimesnius uteniškius), nes K. Sirvydas visai nevartoja čia dar ir dabar populiarių liepiamosios nuosakos formų be *-k* (*rāšai* 'rašyk' ir kt. tipo), jungtuko *ė* 'o', būdvardžių aukščiausiojo laipsnio n. sg. m. formų su galūne *-is* (*geriausis* 'geriausias' tipo).

Lieka galimà tik „puntinikuojančių“ rytų aukštaičių į šiaurės vakarus nuo Vilniaus kryptis. Šia kryptimi mus ir orientuoja būdingosios K. Sirvydo kalbos ypatybės, būtent, rytietiškas galūninio cirkumfleksinio dvibalsio *ai* pirmojo dėmens nusilpimas („išblėsimas“), žodžio pradžios *e-* nelinkimas versti *a-*, tur būt, ir *e* resp. *ei* po veliarinio *l* nesutapatinimas su *a* bei *ai*¹⁹. Tokiai orientacijai neprieštarauja nė viena iš aptartųjų K. Sirvydo kalbos ypatybių, o daugelis jų netgi aiškiai ją paremia, pvz., „žādininkiškas“ balsio *o* traktavimas bei *o > uo* nebuvimas, priebalsių *š, ž* depalatalizacijos neturėjimas, loc. pl. formų tik su pabaiga *-se* vartojimas (ypač su *-sa* nebuvimas), būdvardžių aukščiausiojo laipsnio n. sg. m. formos su *-ias*, jungtukas *o* (ne *ė!*) ir kt.

Kaip toli nuo Vilniaus šiaurės vakarų kryptimi ieškotina K. Sirvydo gimtoji šnekta, iš šių ypatybių nustatyti, o tuo pačiu ir tiksliau pačią šnektą lokalizuoti, neįmanoma. K. Sirvydas rašė ne savo gimtąją šnektą, bet ano meto rytietiška bend-

¹⁸ Taigi atkrenta E. Volterio 1903 m. bandymas dėl „žādininkiško“ balsio *o* traktavimo lokalizuoti K. Sirvydo gimtąją šnektą Švenčionių apylinkėse, žr. Э. Вольтер, К. Ширвид, — Энциклопедический словарь, XXXIX А, С.-Петербург, изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1903, 590.

¹⁹ Apie Kavarską, Daūgailius dar ir dabar balsiai po *l* tebeskiriami tokiose žodžių porose, kaip ryt. *lādas* < *lēdas* ir *vlādas* 'Vladas', žr. Ž. Urbanavičiūtė, Priebalsiai *l, r, s* (*z?*) prieš negalūninius *ė, en* lietuvių kalbos tarmėse, — Kalbotyra, XXI (1970), 79.

rine raštų kalba²⁰, kuri buvo vartojama daugiausia Vilniaus vyskupystei skirtuose leidiniuose. Toji raštų kalba rėmėsi šnekamąja Vilniaus miesto lietuvių rytietiška koine, susiformavusia rytietiškos Vilniaus bei apylinkių tarmės pagrindu²¹. K. Sirvydas, ilgą laiką gyvendamas Vilniuje ir čia net 10 metų sakydamas lietuviams pamokslus, buvo gerai pramokęs tą Vilniaus lietuvių bendrinę kalbą. Todėl jo „Punktuose sakymų“ tik vienur kitur teprasikišo atskiri aukščiau nurodyti gimtosios šnektos elementai, kurių tačiau anaipol nepakanka pačiai šnektai tiksliau lokalizuoti. Betgi tie elementai iš esmės neprieštarauja J. Gerulio dar 1927 m. pareikštai aprioriškai, jokiais argumentais neparemtai nuomonei, kad K. Sirvydo kalba esanti artima Ukmergės apylinkių tarmei²². Neprieštarauja jie ir 1933 m. istoriko K. Jablonskio iškeltai ir vėliau lietuvių senosios raštijos tyrinėtojo ir bibliografo V. Biržiškos paremtai hipotezei, kad K. Sirvydas turėjęs kilti iš archyviniuose šaltiniuose minimų bajorų Sirvydų, XV – XVII a. valdžiusių dvarelius Dabužiuose ir Griežionyse, netoli Anykščių²³, žinoma, su sąlyga, kad K. Sirvydo giminė buvusi anapus „rotininkų“ izofonos (ji praeina netoli šių vietovių), nes patikimų „rotininkavimo“ pavyzdžių K. Sirvydo raštuose, galima sakyti, nėra²⁴.

J. Jaknavičius, kaip rodo aukščiau aptartos jo kalbos būdingosios ypatybės, turėjo būti kilęs iš ploto į rytus ar pietryčius nuo Vilniaus. Tai rodo:

1. Pasitaikantis priebalsių *t, d* prieš *l, ie* virtimas dzūkiškomis afrikatomis *c, dz*.
2. Esamojo laiko *i* kamieno 3. asmens formų trumpinimas (*tur* ‘turi’ tipas).
3. Pasitaikantis prielinksnis bei priešdėlis *už* vietoj rytietiško *ažu* (orientuoja labiau į pietus nuo Vilniaus).

4. Gretiminės n. sg. f. formos *tó* || *tój* ‘ta’. J. Jaknavičius abi vartoja maždaug vienodai dažnai. Vadinas, jo gimtoji šnektą ieškotina abiejų arealų paribyje. Dabar dėl krašto sulenkinimo tikslią ribą nustatyti neįmanoma, tačiau į šiaurės rytus nuo Vilniaus vartojama *tó*, į pietvakarius – *tój*.

5. Pasitaikantys pavyzdžiai su depalatalizuotu minkštuoju *r* prieš užpakalinės eilės balsius, pvz., loc. sg. *giroy* Ev 97₂₄ ‘giriuje’, *gieraufioy* Ev 37₁₂ ‘geriausioje’.

²⁰ Tai nustatė dar 1929 m. F. Špechtas, žr. nekartą cituotą jo straipsnį „Šyrwids Leben und Schriften“, 10*. F. Špechtui pritarė E. Frenkelis, žr. recenziją KZ LVIII 84–85. Vėliau šią nuomonę postulavo J. Otremskis, žr. jo Teksty litewskie, I, Warszawa, 1957, 76.

²¹ Šis teiginys bus išsamiai pagrįstas specialiaame straipsnyje, apie kurį jau buvo užsiminta 15-toje išnašoje.

²² Žr. J. Gerullis, Senieji lietuvių skaitymai, Kaunas, 1927, 217. Jį palaikė J. Otremskis, žr. Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, 35 ir Teksty litewskie, I, 75–76.

²³ Žr. K. Jablonskis, Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis Telega, – Archivum philologicum, IV, Kaunas, 1933, 87; V. Biržiška, Aleksandrynas, I, 244.

²⁴ PS I dalyje tokiais galėtų būti laikoma tik g. sg. m. *fowo* 271₁₄ ‘savo’ ir d. pl. *Anielomus* 46₂ ‘angelams’, jeigu tai nėra korektūros klaidos, plg. inf. *priwodźiot* 213₄ ‘privadžioti, privesti’, g. sg. *moterios* 265₁₁ ‘materijos, medžiagos’, d. sg. *pabaygoy* 275₂₆ ‘pabaigai’, 3. praes. *Drebo* 289₁₃ ‘drėba’.

6. Būdvardžių aukščiausiojo laipsnio n. sg. m. formos su galūne *-is* (*geriausis* 'geriausias' tipas).

7. Liepiamosios nuosakos formos be *-k*, pvz., *Jšiey* Ev 94₁₈ 'išeik', *leyd* Ev 158₁₄ 'leisk', *parod* Ev 167₂₈ 'parodyk'.

8. Jungtukas *ẽ* 'o', pvz., *E nebuk netikuntis bet tikuntis* Ev 69₁ 'a nie bądž nie-wiernym, ále wiernym'.

5—8 ypatybės būdingos ir plotui į šiaurės rytus nuo Vilniaus, bet šia kryptimi ieškoti J. Jaknavičiaus gimtosios šnektos mums neleidžia kiek ryškesnio „žadininkiško“ balsio *o* traktavimo nebuvimas jo raštuose. Šiaurės vakarų kryptis atpuola dėl cirkumfleksinio dvibalsio *ai* pirmojo dėmens „neišblėsimo“ (t. y. *-aī* > *-aī* reflekso nebuvimo) ir žodžio pradžios *e*-virtimo *a*-. Vakarų ir pietvakarių kryptis negalima dėl labai mažo gretiminių formų su nerytietiškais *an* tipo junginiais skaičiaus (iš viso tik trys pavyzdžiai!), taip pat cirkumfleksinio *au* nevertimo *ou* ir priešdėlio *at*- nedėjimo prie priebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių (*atduoti* tipo nebuvimas).

V. Biržiška, remdamasis archyviniais duomenimis, spėja J. Jaknavičių kilus iš Lydos apskrities²⁵. Kalbos duomenys tokiam spėjimui neprieštarauja, tik dėl nuoseklaus *an* vertimo *un* orientuoja mus į rytinę (ne vakarinę) šios apskrities dalį. Kad J. Jaknavičius buvo kilęs iš dabar jau visai sulenkintos ar subaltarusintos Vilniaus krašto šnektos, galėtų rodyti ir jo kalbai labai būdingi žodeliai *bat* 'bet' ir *adunt* (*idant* visai nevartoja), dabar Vilniaus krašto rytų aukštaičių tarmės plote visai neužfiksuoti.

Antrasis anoniminis K. Sirvydo padėjėjas arba, tiksliau, PS II dalies punktų teksto kalbos taisytojas taip pat turėtų būti kilęs iš Vilniaus krašto, betgi į vakarus ar į šiaurės vakarus nuo J. Jaknavičiaus gimtinės, kažkur netoli *an* || *un* izofonos. Tai visų pirma rodo jo tekste (Ev leidinio 7 paskutinėse evangelijose) labai gausiai vartojamos gretiminės formos su nerytietiškais *an* tipo tautosilabiniais junginiais (net 50%!). Tokią kryptį mums rodo ir visos kitos būdingosios jo kalbos ypatybės, visų pirma cirkumfleksinio dvibalsio *au* virtimas *ou*, gimininių įvardžių n. pl. m *tiej* 'tie' bei i. sg. m. *túoj* 'tuo' tipo formos, priešdėlio *at*- dėjimas prie priebalsiais *t*, *d* prasidedančių veiksmažodžių (*atduoti* tipas), prielinksnis bei priešdėlis *užu* vietoj rytietiško *ažu*.

Baigiant K. Sirvydo PS kalbos „dialektologinę“ analizę, norėtusi atkreipti mūsų senosios literatūros tyrinėtojų dėmesį į vieną būdingą XVII a. rytietiškosios raštijos kūrimosi ypatybę. Iš čia pateiktų duomenų aiškiai matyti tam tikras kolektyvinis svarbiausiųjų tos raštijos paminklų parengimo spaudai pobūdis, kiek primenantis ano meto Rytų Prūsijos lietuvių raštijos kūrimo praktiką. Juk ir čia, be pačių autorių

²⁵ V. Biržiška, Aleksandrynas, I, 274.

bei vertėju, yra prisidėję ir kiti asmenys ne tik leidžiant K. Sirvydo „Punktus sakymų“ (II dalis), bet ir J. Jaknavičiaus „Ewangelie polskie y litewskie“ (7 paskutiniuosios evangelijos), taip pat Belarmino katekizmą (giesmės).

К ВОПРОСУ ГЕНЕЗИСА И ЯЗЫКА „PUNKTAŲ SAKIMU“ К. СИРВИДАСА (ШИРВИДА)

Резюме

В результате текстологического анализа в статье устанавливаются те лингвистические, а также орфографические элементы исследуемого памятника восточно-литовской письменности I половины XVII в., которые не являются характерными для автора памятника: появились же они вследствие вмешательства иных лиц, помогавших автору и издавших после смерти его вторую часть памятника. В качестве помощников-редакторов следует отметить прежде всего И. Якнавичюса, переводчика евангелий на литовский язык, и анонимное лицо, который наряду с этим, выполнил перевод семи последних евангелий в сборнике И. Якнавичюса 1647 г., а также по всей вероятности является автором песен, помещенных в так называемом катехизисе Беллармина, изданном в 1677 году.

В настоящей статье приводится инвентарь особенностей, свойственных языку автора исследуемого памятника, а также языку одного и другого из упомянутых его помощников. В результате сопоставления указанных особенностей с данными современной литовской диалектологии делается вывод о том, что родной говор автора памятника находился где-то на северо-западе от гора Вильнюса, возможно, в окрестностях Укмерге или Аникщяй. Родной говор И. Якнавичюса следует предполагать на востоке или юго-востоке от Вильнюса, родной же говор анонимного лица — на западе или северо-западе от родины И. Якнавичюса, где-то недалеко от *an||un* изофоны.